

Afərin Əli ABBASOVA

Qərbi Kaspi Universiteti, Psixologiya və Sosial iş kafedrasının dosenti, psixol.ü.f.d.
E-mail: aferin.abbasova@wcu.edu.az

Şaiq Allahyar ƏLİYEV

Magistr, Psixologiya və Sosial İş kafedrası, Qərbi Kaspi Universiteti
E-mail: shaiqaliyev444@gmail.com

CİNAYƏTİN PSIXOLOJİ MOTİVLƏRİ

Xülasə

Məqalədə cinayət davranışının psixoloji əsasları, fərdin daxili motivasiyası və sosial-emosional determinantları araşdırılır. Psixoloji motivlər insanın şəxsiyyət quruluşu, emosional vəziyyəti, frustrasiya səviyyəsi, travmatik təcrübələri və sosial mühitlə qarşılıqlı münasibətlər sistemində formalaşır. Məqalədə həm klassik, həm də müasir psixoloji nəzəriyyələrə əsaslanaraq cinayətkar davranışın izahı verilmişdir. Xüsusilə, psixanalitik, bihevioral və humanist yanaşmaların müqayisəli təhlili aparılır. Məqalənin məqsədi cinayət davranışını anlamaqda psixoloji motivlərin rolunu elmi baxımdan əsaslandırmaqdır.

Açar sözlər: cinayət, motivasiya, şəxsiyyət, psixoloji amillər, aqressiya, travma, sosial mühit.

UOT: 343.9:159.9

JEL: K14, K42, D91

DOI: <https://doi.org/10.54414/OCUX9612>

Giriş

Cinayət yalnız hüquqi deyil, həm də psixoloji bir hadisədir. Onun arxasında duran motivlər insan davranışının dərin qatlarını anlamağa imkan verir. Psixoloji motivlər- fərdin müəyyən davranışı törətməsinə səbəb olan daxili enerji mənbələridir [7, s.16]. İnsan sosial və emosional varlıq olduğundan, onun davranışı bioloji impulslarla yanaşı, psixoloji və sosial amillərin təsiri ilə formalaşır.

Cinayət fenomeni insan cəmiyyətinin yaranmasından etibarən mövcud olan və zaman keçdikcə müxtəlif formalarda təzahür edən mürəkkəb sosial-psixoloji hadisədir. Müasir dövrdə cinayət yalnız hüquqi çərçivədə qiymətləndirilən bir davranış kimi deyil, həm də insan psixikasının, sosial münasibətlərin və fərdi həyat təcrübələrinin qarşılıqlı təsirinin nəticəsi kimi öyrənilir. Bu baxımdan, cinayətin səbəblərini anlamaq üçün onun yalnız zahiri tərəflərinə deyil, eyni zamanda daxili psixoloji motivlərinə diqqət yetirmək zəruridir. Çünki hər bir cinayət davranışının arxasında müəyyən

ehtiyaclar, emosiyalar, düşüncə tərzi və şəxsiyyət xüsusiyyətləri dayanır.

İnsan davranışı çoxşaxəli və dinamik bir prosesdir. Fərdlər müxtəlif situasiyalarda fərqli qərarlar qəbul edir və bu qərarlar onların psixoloji vəziyyətindən, dəyərlər sistemindən, sosial mühitindən və keçmiş təcrübələrindən asılı olur. Bəzi hallarda bu qərarlar normativ çərçivəni aşaraq hüquq pozuntularına və cinayət əməllərinə səbəb olur. Bu nöqtədə əsas suallardan biri ortaya çıxır: İnsanı cinayət törətməyə sövq edən nədir? Bu sualın cavabı yalnız bir amillə izah edilə bilməz. Əksinə, cinayət davranışı bioloji, psixoloji və sosial faktorların qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır.

Psixoloji yanaşma cinayətə fərdin daxili dünyası prizmasından baxmağı təklif edir. Bu yanaşmaya görə, insanın emosional vəziyyəti, travmatik təcrübələri, uşaqlıq dövründə formalaşan bağlanma modelləri, frustrasiya səviyyəsi, özünüidarəetmə qabiliyyəti və digər psixoloji xüsusiyyətlər onun davranış seçimlərinə ciddi təsir göstərir. Məsələn,

uzunmüddətli stress, aqressiyanın yığılması, ədalətsizlik hissi və ya sosial təcrid kimi faktorlar bəzi fərdlərdə destruktiv davranışlara meyli artırır. Eyni zamanda, empatiya səviyyəsinin aşağı olması, impulsivlik və riskli qərarvermə meyli də cinayət davranışının psixoloji əsasları arasında qeyd olunur.

Bununla yanaşı, sosial mühit də insanın psixoloji formalaşmasında mühüm rol oynayır. Ailə münasibətləri, tərbiyə üsulları, sosial-iqtisadi şərait, təhsil mühiti və cəmiyyətin dəyərlər sistemi fərdin dünyagörüşünü və davranış modelini müəyyən edir. Müsbət sosial dəstəyin olmaması, zorakılığa məruz qalma, diqqət və sevgi çatışmazlığı kimi hallar fərdin psixikasında dərin izlər buraxa bilər və bu da gələcəkdə deviant və ya kriminal davranışların yaranmasına zəmin yarada bilər. Bu mənada cinayət yalnız fərdi seçim deyil, həm də sosial mühitin məhsulu kimi qiymətləndirilə bilər.

Cinayətin psixoloji motivlərinin araşdırılması həm nəzəri, həm də praktik baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar hüquq-mühafizə orqanlarına cinayətlərin qarşısının alınması üçün daha effektiv strategiyalar hazırlamağa kömək edir. Eyni zamanda, psixoloji profilaktika və reabilitasiya proqramlarının hazırlanması da məhz bu biliklərə əsaslanır. Cinayətkar davranışın səbəblərini anlamaq, onu yalnız cəzalandırmaq deyil, həm də qarşısını almaq və fərdləri yenidən cəmiyyətə inteqrasiya etmək üçün vacibdir.

Müasir psixologiyada cinayət davranışı müxtəlif nəzəriyyələr çərçivəsində izah olunur. Psixanalitik yanaşma insanın şüuraltı motivlərini ön plana çəkdiyi halda Bihevioral və Koqnitiv yanaşmalar öyrənilmiş davranış modellərini və düşüncə proseslərini əsas götürür. Humanist yanaşma isə insanın potensialının reallaşmaması və daxili konfliktlərin rolunu vurğulayır. Bu nəzəri müxtəliflik cinayət fenomeninin nə qədər kompleks olduğunu bir daha göstərir və onun yalnız bir aspektdən izahının mümkün olmadığını sübut edir.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, hər psixoloji risk faktoru cinayət davranışına gətirib çıxarmır. Bu faktorların təsiri fərdin resurslarından, sosial dəstəyindən və şəxsiyyət xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir. Bəzi

insanlar çətin həyat şəraitinə baxmayaraq adaptiv və sosial baxımdan qəbul edilən davranışlar nümayiş etdirir, digərləri isə destruktiv yolları seçə bilər. Bu fərqlərin öyrənilməsi psixologiyanın əsas tədqiqat istiqamətlərindən biridir.

Cinayətin psixoloji motivləri mövzusu insan davranışının daha dərinəndən anlaşılması üçün geniş imkanlar yaradır. Bu sahədə aparılan araşdırmalar yalnız cinayətkarların deyil, ümumilikdə, insan psixikasının, qərarvermə mexanizmlərinin və sosial təsirlərin daha yaxşı dərk edilməsinə xidmət edir. Cinayətə yalnız hüquqi problem kimi deyil, həm də psixoloji və sosial bir hadisə kimi yanaşmaq onun qarşısının alınması və cəmiyyətin sağlam inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayət psixologiyasının əsas məqsədi cinayətkarın düşüncə tərzini, qərarvermə mexanizmini və emosional tənzimlənməsini öyrənməkdir [4, s.23]. Bu biliklər təkcə cinayətin qarşısını almaqda deyil, həm də reabilitasiya və sosial adaptasiya prosesində mühüm rol oynayır.

Cinayət davranışı insanın yalnız hüquqi məsuliyyətini deyil, həm də onun mənəvi və emosional vəziyyətini əks etdirən mürəkkəb sosial-psixoloji hadisədir. Hər bir cinayət fərdin daxili psixoloji gərginliyinin, emosional impulslarının və sosial adaptasiya problemlərinin nəticəsi kimi meydana çıxır. Bu baxımdan cinayətin kökləri yalnız cəmiyyətin strukturunda deyil, insan şüurunun və şəxsiyyət sisteminin dərinliklərində axtarılmalıdır.

Psixoloji baxımdan cinayət məqsədli, lakin sosial norma və dəyərlərlə ziddiyyət təşkil edən bir davranış aktıdır. Bu davranış çox zaman emosional balansın pozulması, frustrasiya, aqressiv impulsların tənzimlənməməsi və ya daxili konfliktlərin təsiri altında formalaşır. Beləliklə, cinayət psixologiyası insanın "Niyə" sualına cavab tapmağa yönəlir: Fərd niyə məhz bu davranışı seçdi, hansı emosional və idrak mexanizmləri onu buna sövq etdi, və həmin qərar anında hansı psixoloji proseslər işə düşdü?

Cinayət davranışının motivasiyasını anlamaq üçün üç əsas psixoloji səviyyə nəzərdən keçirilir:

1. Şüuraltı səviyyə- burada instinktiv impuls, bastırılmış emosiyalar və travmatik təcrübələr qərarverməyə təsir edir (Freyd).

nəzarətdə saxlaya bilmədikdə, bu enerji destruktiv davranış formasında partlayır.

Müasir kriminoloji psixologiya göstərir ki, cinayətkar davranışın formalaşmasında üç əsas motivasiya bloku iştirak edir:

1. Daxili emosional blok – İmpulslar, qorxu, nifrət, və ya ədalətsizlik hissi kimi hisslərlə bağlıdır;

2. Koqnitiv blok – Fərdin düşüncə tərzi, situasiyanı qiymətləndirmə bacarığı və dəyərlər sistemini əhatə edir;

3. Sosial blok – Qrup təsiri, mədəni dəyərlər, ailə sistemi və cəmiyyətin norma mexanizmləri ilə əlaqəlidir.

Cinayət davranışının psixoloji motivlərini araşdıran müasir tədqiqatçılar, həmçinin, neyropsixoloji amillərin rolunu da vurğulayırlar. Beynin frontal lob (Prefrontal korteks) və limbik sistem arasındakı funksional disbalans impulsiv qərarların və empatiya çatışmazlığının neyrobioloji əsasını təşkil edir. Prefrontal korteks zədələnmiş və ya funksional cəhətdən zəif olan fərdlərdə impuls nəzarəti və sosial məsuliyyət hissi azalır. Bu da, xüsusilə, zorakılıq və aqressiya ilə müşahidə olunan cinayət davranışlarında açıq şəkildə görünür.

Əlavə olaraq, psixososial travmaların təsiri danılmazdır. Uşaqlıq dövründə davamlı emosional laqeydlilik, valideynlərarası zorakılıq və ya məhrumiyətlər fərdin “Mən” hissini zədələyir, nəticədə empatiya və günahkarlıq hissi inkişaf etmir. Belə fərdlər üçün başqasının acısını duymaq mümkün olmur və onlar davranışlarının sosial nəticələrini real qiymətləndirə bilmirlər.

Cinayət motivasiyasının psixoloji dinamikasında həm də özünüqiymətləndirmə və şəxsiyyətin kompensasiya mexanizmləri mühüm yer tutur. Aşağı özünüqiymətləndirməyə malik şəxs güc və nəzarət əldə etməklə daxili dəyərsizliyini kompensasiya etməyə çalışır. Məsələn, zorakılıq törədən şəxs çox zaman daxili gücsüzlüyünü gizlətmək üçün aqressiyanı hakimiyyət forması kimi istifadə edir. Bu davranış modeli “Özünü müdafiə mexanizmi” kimi formalaşır, lakin nəticədə sosial dağdırcılıqla nəticələnir.

Cinayət psixologiyasının müasir istiqamətləri, xüsusilə, koqnitiv-bihevioral və sistemli yanaşmalar fərdin daxili dünyasını

yalnız travma və aqressiya prizmasında deyil, həm də sosial öyrənmə və adaptasiya bacarıqları kontekstində qiymətləndirir. Banduranın “Vicdanlı müşahidəçi” modeli göstərir ki, insan davranışını çox vaxt ətrafdakıların davranışlarını müşahidə edərək formalaşdırır. Əgər cəmiyyət zorakılığı normallaşdırırsa, fərd də onu “Təhlükəsizlik strategiyası” kimi qəbul edir.

Cinayət motivlərinin tədqiqi həm elmi, həm də praktik baxımdan vacibdir. Elmi baxımdan bu tədqiqatlar insan psixikasının dərin təbəqələrini anlamağa, praktik baxımdan isə cinayət profilaktikası və reabilitasiya proqramlarını effektiv qurmağa kömək edir. Beləliklə, cinayətin psixoloji motivləri təkcə fərdin daxili dünyasının deyil, bütövlükdə cəmiyyətin psixoloji sağlamlığının göstəricisidir. Cinayəti anlamaq-insanın daxili zədəsini, sosial mühitin təsirini və emosional tənzimlənmənin uğursuzluğunu anlamaq deməkdir.

Psixoloji motivlərin tipləri

Cinayətin arxasında duran psixoloji motivlər çoxçeşidlidir. Əsasən, beş əsas qrupda toplanır:

1. Aqressiv motivlər – Qəzəb, nifrət, intiqam kimi emosiyalardan qaynaqlanır. Bu tip motivlərdə fərd impulsiv davranır və nəticəni düşünmədən hərəkət edir [8, s.74].

2. Instrumental motivlər – Məqsəd yönümlü davranışlarda (Məsələn, maddi qazanc üçün cinayət) müşahidə olunur.

3. Frustrasiya motivləri – Şəxsi uğursuzluq, sosial rədd edilmə və emosional sıxıntının yığılması nəticəsində yaranır.

4. Sosial motivlər – Qrup təzyiqi, aid olma ehtiyacı və sosial qəbul olunma istəyi ilə bağlıdır.

5. Psixopatoloji motivlər – Şəxsiyyət pozuntuları, paranoid və ya narsist xüsusiyyətlər, empatiya çatışmazlığı və vicdan funksiyalarının zəifləməsi ilə əlaqədardır [5, s.60].

Siyasi, sosial və mədəni kontekst

Psixoloji motivlər cəmiyyətin sosial və mədəni mühitindən ayrılıqda dəyərləndirilə bilməz. Sosial ədalətsizlik, yoxsulluq, ailə zorakılığı, travmatik uşaqlıq təcrübələri və marginalizasiya cinayət davranışını təşviq edən mühüm faktorlar sırasındadır [9, s.33].

Mədəni kontekstdə “Qəhrəmanlıq” və “Güc” anlayışlarının təhrif olunması da cinayət motivlərinin psixoloji səviyyədə formalaşmasına təsir edir. Bəzi gənclər üçün zorakılıq və hakimiyyət simvolik özünüifadə forması kimi qəbul olunur.

Aparılan ümumi təhlil göstərir ki, cinayət davranışının formalaşması təsadüfi və ya yalnız xarici amillərlə izah edilə bilən bir proses deyil. Bu, fərdin daxili psixoloji vəziyyəti ilə onu əhatə edən sosial mühitin qarşılıqlı təsirindən yaranan kompleks bir hadisədir. Müxtəlif emosional hallar, fərdi xüsusiyyətlər və həyat təcrübələri insanın qərarvermə prosesinə təsir edərək bəzi hallarda onu normadan kənar davranışlara yönəldə bilər. Eyni zamanda, sosial mühitin təsiri, tərbiyə və dəyərlər sistemi bu prosesin istiqamətini müəyyən edən əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, cinayətin psixoloji motivlərinin araşdırılması məsələyə daha dərinləndirən yanaşmağa imkan verir və problemin yalnız səthi deyil, köklü səbəblərini üzə çıxarır. Mövzuya kompleks yanaşma həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə daha effektiv həll yollarının müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır və cinayət davranışının qarşısının alınması istiqamətində mühüm nəzəri baza formalaşdırır.

Nəticə

Cinayətin psixoloji motivlərini öyrənmək cinayət davranışını dərin səviyyədə anlamağa, profilaktika və reabilitasiya strategiyalarını elmi əsaslarla qurmağa imkan verir. Motivlərin psixoloji, sosial və bioloji aspektlərinin inteqrativ təhlili göstərir ki, cinayətkar davranış bir səbəbin nəticəsi deyil, çoxfaktorlu prosesdir. Bu səbəbdən, kriminoloji və psixoterapevtik yanaşmaların sintezi, xüsusilə, şəxsiyyət yönümlü müdaxilələr, cinayətkarlığın azalmasında mühüm rol oynaya bilər.

Cinayətin psixoloji motivləri insan davranışının ən mürəkkəb və çoxqatlı tərəflərindən birini təşkil edir. Aparılan təhlillər göstərir ki, cinayət yalnız hüquqi norma pozuntusu deyil, eyni zamanda, fərdin daxili dünyasında baş verən proseslərin, emosional gərginliklərin, düşüncə tərzinin və sosial təsirlərin qarşılıqlı nəticəsidir. Bu baxımdan cinayət davranışını anlamaq üçün onun yalnız zahiri təzahürlərinə deyil, həm də arxasında

dayanan psixoloji səbəblərə diqqət yetirmək vacibdir.

Araşdırmalar sübut edir ki, hər bir cinayət hadisəsinin özünəməxsus motivləri mövcuddur və bu motivlər fərdin həyat təcrübəsi, tərbiyə mühiti, sosial-iqtisadi vəziyyəti və psixoloji xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Bəzi hallarda aqressiya, qəzəb, qısqanclıq və ya qorxu kimi emosiyalar insanı cinayətə sövq edə bilər. Digər hallarda isə maddi çətinliklər, sosial ədalətsizlik hissi və ya qəbul olunmaq ehtiyacı kimi faktorlar ön plana çıxır. Bu müxtəliflik göstərir ki, cinayət davranışına vahid bir səbəblə yanaşmaq mümkün deyil.

Eyni zamanda, psixoloji motivlərin formalaşmasında erkən uşaqlıq dövrünün xüsusi rolu vurğulanmalıdır. Ailə daxilində yaşanan travmalar, diqqət və sevgi çatışmazlığı, zorakılıq və ya laqeydlilik kimi hallar fərdin psixikasında dərin izlər buraxa bilər. Bu izlər zamanla insanın davranış modelinə təsir edərək onun riskli və deviant davranışlara meylini artırır. Bununla yanaşı, sosial mühitin təsiri də danılmazdır. İnsan yaşadığı cəmiyyətin dəyərlərini, normalarını və davranış modellərini mənimsəyir və bu da onun seçimlərinə birbaşa təsir göstərir. Cinayətin psixoloji motivlərini öyrənmək yalnız nəzəri əhəmiyyət daşıyır, həm də praktik baxımdan mühüm nəticələr verir. Bu biliklər cinayətlərin profilaktikası, risk qruplarının müəyyən edilməsi və effektiv reabilitasiya proqramlarının hazırlanması üçün əsas rol oynayır. Psixoloji yanaşma sayəsində cinayətkar davranışın qarşısını almaq, fərdləri yenidən cəmiyyətə qazandırmaq və təkrar cinayət hallarını azaltmaq mümkün olur. Bu isə cəmiyyətin ümumi təhlükəsizliyi və rifahı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, psixoloji risk faktorlarının mövcudluğu avtomatik olaraq cinayət davranışına gətirib çıxarmır. İnsanlar eyni şəraitdə fərqli reaksiyalar verə bilər. Bəziləri çətinliklərə baxmayaraq adaptiv və sosial baxımdan qəbul edilən yollar seçir, digərləri isə destruktiv davranışlara yönələ bilər. Bu fərqlər insanın fərdi xüsusiyyətləri, dəyərləri, iradəsi və sosial dəstək sisteminin gücü ilə izah olunur. Bu da bir daha göstərir ki, insan davranışı deterministik deyil və dəyişməyə açıqdır.

Müasir dövrdə cinayətin psixoloji aspektlərinin öyrənilməsi multidissiplinar yanaşma tələb edir. Psixologiya, sosiologiya, kriminologiya və hüquq elmlərinin birgə tədqiqatları bu sahədə daha dolğun nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır. Bu yanaşma cinayət fenomeninin daha dərinlən anlaşılmasına və daha effektiv müdaxilə mexanizmlərinin hazırlanmasına imkan verir. Xüsusilə də, profilaktik tədbirlərin gücləndirilməsi, maarifləndirmə işlərinin aparılması və psixoloji dəstək xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi bu istiqamətdə mühüm addımlar hesab olunur.

Cinayətin psixoloji motivləri mövzusu insan davranışının mahiyyətini anlamaq baxımından geniş və əhəmiyyətli bir sahədir. Bu sahədə əldə olunan biliklər yalnız cinayətkarların davranışını izah etməyə deyil, həm də cəmiyyətin daha sağlam və təhlükəsiz inkişafına xidmət edir. Cinayətə qarşı mübarizədə yalnız cəza tədbirləri ilə kifayətlənmək deyil, eyni zamanda, onun psixoloji və sosial köklərini aradan qaldırmağa yönəlmiş kompleks yanaşma tətbiq etmək zəruridir. Bu yanaşma uzunmüddətli perspektivdə daha effektiv nəticələr

verə və cəmiyyət daxilində harmoniyanın qorunmasına töhfə verə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Freud S. The Ego and the Id. London: Hogarth Press, 1923.
2. Maslow A.H. Motivation and Personality. New York: Harper & Row, 1954.
3. Dollard J., Doob L., Miller N. Frustration and Aggression. Yale University Press, 1939.
4. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.
5. Hare R.D. Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopaths Among Us. New York: Guilford, 1999.
6. Skinner B.F. Science and Human Behavior. New York: Free Press, 1953.
7. Adler A. Understanding Human Nature. Oxford: Oneworld, 1998.
8. Berkowitz L. Aggression: Its Causes, Consequences, and Control. New York: McGraw-Hill, 1993.
9. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. New York: Holt, 1973.

Aferin Ali ABBASOVA

Ph.D. in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work, Western Caspian University

Shaiq Allahyar ALIYEV

Master's student at the Department of Psychology and Social Work, Western Caspian University

PSYCHOLOGICAL MOTIVES OF CRIME

Summary

The article explores the psychological foundations of criminal behavior, focusing on the inner motivation and socio-emotional determinants of individuals. Psychological motives emerge within the structure of personality, emotional regulation, frustration levels, traumatic experiences, and interaction with the social environment. Both classical and modern psychological theories are analyzed to explain criminal behavior, with comparative discussions of psychoanalytic, behavioral, and humanistic approaches. The main purpose is to scientifically justify the role of psychological motives in understanding criminal behavior.

Keywords: crime, motivation, personality, psychological factors, aggression, trauma, social environment.

Аферин Али АББАСОВА

Кандидат психологических наук, доцент кафедры Психологии и Социальной работы,
Западно-Каспийский Университет

Шаиг Аллахъяр АЛИЕВ

Магистрант кафедры Психологии и Социальной работы, Западно-Каспийский Университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МОТИВЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Резюме

В статье рассматриваются психологические основы преступного поведения, внутренняя мотивация личности и социально-эмоциональные детерминанты. Психологические мотивы формируются в структуре личности, в эмоциональном состоянии, уровне фрустрации, под влиянием травматического опыта и социального окружения. В работе анализируются как классические, так и современные психологические теории преступного поведения. Сравниваются психоаналитический, поведенческий и гуманистический подходы. Цель статьи — научно обосновать роль психологических мотивов в понимании преступного поведения.

Ключевые слова: преступление, мотивация, личность, психологические факторы, агрессия, травма, социальная среда.

Daxil olub: 05.03.2026